

ANDTS-undersökning i Gotlands län

Årskurs 9 2023

Uppdragsundersökning nr 68
Louise Selling

Innehåll

Inledning.....	3
Sammanfattning.....	5
Läget på Gotland 2023.....	5
Utvecklingen på Gotland 2014–2023.....	6
Resultat	8
Alkohol.....	8
Narkotika	13
Anabola androgena steroider.....	14
Tobaksanvändning	15
Spel om pengar	18
3-CMC.....	19
Om undersökningen och rapporten	20
Undersökningens genomförande	20
Frågeformulär och data.....	20
Tillförlitlighet	21
Bortfall.....	21
Kontroll och justering av data.....	24
Allmänna kommentarer till tolkningen av resultaten	24
Referenser.....	26
Bilaga 1: Frågeformulär – Gotland 2023	
Bilaga 2: Variabeletiketter 2023	
Bilaga 3: Tabeller – Gotland 2023	
Bilaga 4: Figurer – Gotland 2023	

Inledning

Ur ett folkhälsopolitiskt perspektiv är kännedom om människors hälsorelaterade beteenden betydelsefullt. Särskilt ungdomars olika hälsovanor är ofta av stort intresse ur ett preventionshänseende. Detta gäller inte minst användning av alkohol, tobak och andra droger.

Flertalet länder genomför frågeundersökningar om ungdomars ANDT-vanor (alkohol, narkotika, dopning och tobak). Dessa görs ofta i skolmiljö. I Sverige har undersökningar om skolelevs substanserfarenheter genomförts på nationell nivå sedan 1971 i årskurs 9 och sedan 2004 bland elever i årskurs 2 på gymnasiet (se Zetterqvist (red.) 2022). I ANDT-strategin för 2016–2020 (Socialdepartementet 2016) finns ett antal indikatorer utpekade som ska följas, bland annat gällande CAN:s skolundersökningar. Vilka dessa är, samt dess resultat, framgår bland annat i Folkhälsomyndighetens indikatorlabb samt av CAN:s årliga skolrapporter. I den senaste strategin för 2021–2025, liksom i denna rapport, inkluderas även spel om pengar¹ (ANDTS).

Sedan 1990-talet har CAN på uppdrag av kommuner, regioner och länsstyrelser åtagit sig att genomföra utökade datainsamlingar i samband med den ordinarie nationella skolundersökningen. I anslutning till 2023 års skolundersökning om ANDTS-erfarenheter gav Region Gotland CAN i uppdrag att genomföra en totalundersökning i årskurs 9 i Gotlands län.

I uppdraget ingick att CAN genomför datainsamlingen, sammanställer enkätsvaren och levererar dessa digitalt. Utöver det ingår denna rapport, som redovisar undersökningens genomförande, bortfallets fördelning och innehåller kommentarer till de mest centrala resultaten. Av bilagt enkätformulär framgår hur frågorna ställts och av den bifogade programmeringsfilen framgår variablernas etiketter.

Ett viktigt syfte med denna rapport är att jämföra resultaten för ett antal ANDT-indikatorer, samt ett mindre antal extra variabler för alkohol och spel om pengar, i Gotlands län med resultaten i riket. Detta för att ge en bild av hur ANDTS-erfarenheterna i Gotlands län förhåller sig till landet i stort. Ytterligare ett syfte är att tillgängliggöra de övriga enkätresultaten, vilka redovisas i tabeller

¹ Riksdagen beslutade 2011 om en samlad strategi, den så kallade ANDT-strategin, för politiken kring alkohol, narkotika, dopning och tobak. De övergripande målen med strategin är att stoppa användningen av narkotika och dopning samt ett minskat tobaksbruk och att minska de medicinska och sociala skador som uppkommer i samband med alkohol (Prop. 2020/21:132). För att kunna följa upp arbetet med strategin skapades ett antal indikatorer av en särskilt utsedd projektgrupp (Socialdepartementet 2013). Strategin gällde för perioden 2016–2020 (Socialdepartementet 2016). I mars 2022 antogs en ANDTS-skrivelse som utgör den nya strategin för 2022–2025 (Socialdepartementet 2022).

(bilaga 3). Som avslutning på rapporten finns ett metodavsnitt om undersökningens genomförande och tolkning av resultaten.

I samband med att rikets resultat publiceras under senhösten 2023, kompletteras leveransen också med en könsuppdelad tabellbilaga med fullständiga resultat för hela riket.

Sammanfattning

I anslutning till CAN:s nationella skolundersökning 2023 beställde Region Gotland en totalundersökning i årskurs 9.

Sammantaget pekar allt på en väl genomförd datainsamling som genererat data av god kvalitet för regionen. CAN:s standardprocedur för datainsamlingen har följts utan några kända avvikelser. I jämförelse med den nationella skolundersökningen var elevbortfallet något högre i Gotlands undersökning. Däremot var klassbortfallet betydligt lägre på Gotland jämfört med riket.

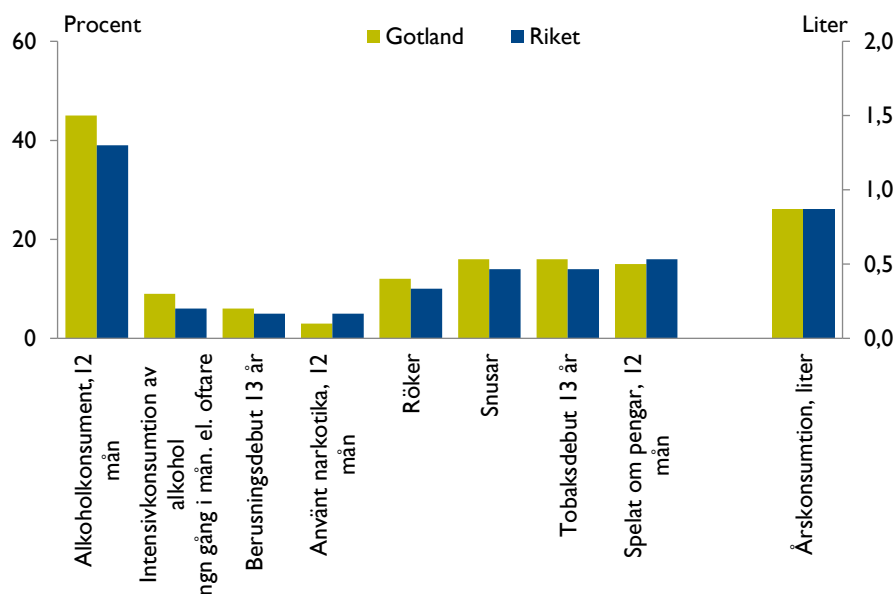
Värt att notera är att enskilda siffror bör ses som en storleksordning på konsumtionen. Därav är det mer meningsfullt att jämföra olika grupper (tex. kön) än att dra slutsatser utifrån enskilda frekvenser. Det är även viktigt att inte dra för långtgående slutsatser vid små differenser, eftersom de oftast inte är signifikanta.

Läget på Gotland 2023

För att ge en lättöverskådlig sammanfattning jämförs de centrala resultaten för Gotland och riket i figur 1.

Sammantaget uppvisade elever i årskurs 9 på Gotland och i riket relativt likartade ANTS-erfarenheter. Ett genomgående mönster som framträder är dock att elever på Gotland ligger något över riksgenomsnittet vad gäller de flesta indikatorerna. Till exempel uppgav 45 procent på Gotland jämfört med 39 procent i riket att de druckit alkohol senaste 12 månaderna. Skillnaderna i övrigt är dock små och handlar om enbart enstaka procentenheter.

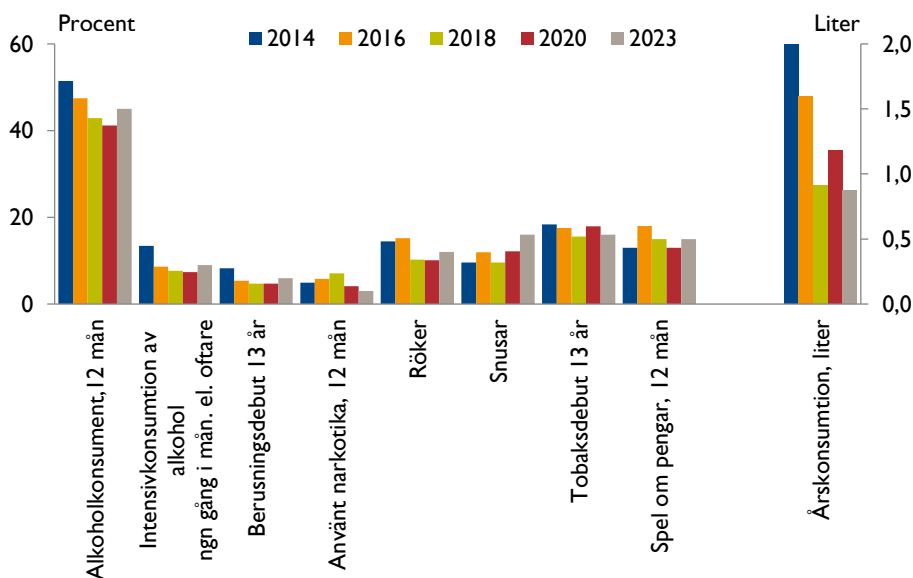
Särskilt för i år, men som inte visualiseras i figur 1, var att svarsalternativet ”3-CMC (kristall/klofedron/synt)” inkluderades i frågan som berör huruvida eleven någon gång använt NPS. På Gotland var det knappt en halv procent (0,3) av elever i årskurs 9 som använt 3-CMC och motsvarande värde för riket var 0,4 procent.

Figur 1. En jämförelse av ANTS-erfarenheter i årskurs 9 mellan Gotland och riket. Procent och Liter. 2023.

Utvecklingen på Gotland 2014–2023

Region Gotland har återkommande beställt undersökningar av ANDTS-läget bland skolelever, från CAN. I figur 2 presenteras utvecklingen för samma mått som i figur 1, för åren 2014–2023 för elever i årskurs 9. Som framgår har utvecklingen sammanfattningsvis varit positiv, med sjunkande nivåer över tid. För 2023 kan dock noteras ökningarna för flera av de redovisade måtten, inte minst för snusanvändning.

Figur 2. Utvecklingen av ANTS-erfarenheter på Gotland. Procent och liter. 2014–2023.

Andelen alkoholkonsumenter, intensivkonsumenter och tidiga berusningsdebutanter har sjunkit, eller har legat ganska stabilt, mellan 2014 och 2020. Dock har denna positiva trend vänt något sedan 2020. Andelen alkoholkonsumenter har gått från 41 till 45 procent, intensivkonsumenter har gått från 7 till 9 procent, och tidiga berusningsdebutanter har gått från 5 till 6 procent. Det alkoholmätt som har minskat mellan de sista undersökningstillfällena är årskonsumtionen som gått från 1,2 till 0,9 liter.

Vidare har andelen tidiga tobaksdebutanter inte varierat speciellt mycket under åren 2014–2023, utan andelen har legat mellan 16 och 18 procent. Avseende andelen som röker och snusar kunde en positiv trend emellertid återfinnas fram till 2018 och delvis 2020. Dock syns även här en vändning de två senaste undersökningstillfällena, där andelen rökare gått från 10 till 12 procent och andelen snusare gått från 12 till 16 procent. Även i riket ses en tydlig ökning i snusandet, något som hänger samman med att det vita snuset blivit vanligare.

När det kommer till de elever i årskurs 9 som spelat om pengar de senaste 12 månaderna har andelen varierat mellan åren. Sedan det senaste undersökningstillfället har andelen gått från 13 till 15 procent. Avseende den negativa trenden som syntes mellan åren 2014–2018 i andelen som använt narkotika har den emellertid vänt mellan åren 2018–2023, då andelen gått ner från 7 till 3 procent.

Resultat

Nedan presenteras resultaten från 2023 års undersökning på Gotland i årskurs 9. Resultaten redovisas för 9 av de 15 nationella ANDT-indikatorer som följs i Folkhälsomyndighetens Indikatorlabb² bland ungdomar. Dessutom redogörs även för anskaffning av alkohol, årskonsumtion av alkohol, spel om pengar, samt användning av 3-CMC (även kallat kristall, klofedron eller synt), vilka således är mått som inte ingår i indikatoruppföljningssystemet. Gotlands resultat jämförs med de från 2023 års riksundersökning i årskurs 9. Övriga enkätresultat redovisas i tabellbilagorna. Vidare återfinns rapportens samtliga redovisade figurer i bilaga 4 ("Figurer Gotland 2023"). När tidigare utveckling i riket kommenteras är resultaten hämtade från rapporten *CAN:s nationella skolundersökning 2022* (Zetterqvist, (red.) 2022).

Alkohol

I följande avsnitt redovisas resultaten för fem olika mått gällande alkohol. Följande tre är indikatorer i ANDT-uppföljningen; andel alkoholkonsumenter, andel som har intensivkonsumerat, samt andel som varit berusade när de varit 13 år eller yngre. Övriga mått som redovisas är årskonsumtion i liter ren alkohol och anskaffning av alkoholdrycker.

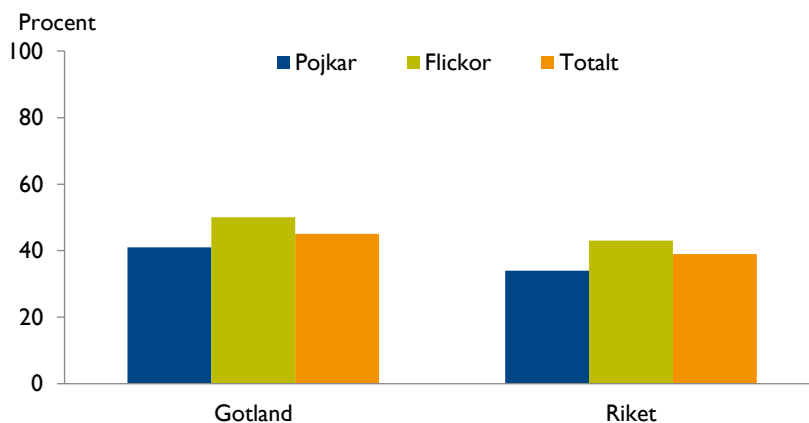
Alkoholkonsumenter

För att bli klassificerad som alkoholkonsument ska frågan "Har du någon gång druckit alkohol?" ha besvarats med att respondenten har druckit alkohol under de senaste 12 månaderna.

Det kan konstateras att andelen alkoholkonsumenter bland niondeklassarna på nationell nivå minskade under 2000-talet. Dock har denna tidigare minskning numera planat ut.

I figur 3 redovisas andelen i årskurs 9 som klassificerats som alkoholkonsumenter på Gotland, samt i riket. Resultaten visar att det är en något större andel alkoholkonsumenter på Gotland i jämförelse med riket (45 respektive 39 procent). Det är oftast en något högre andel flickor än pojkar som klassas som alkoholkonsumenter, vilket det även var i årets mätning, både på Gotland (50 respektive 41 procent), samt i riket (43 respektive 34 procent).

² (<http://www.andtuppfoljning.se/indikatorlabbet>).

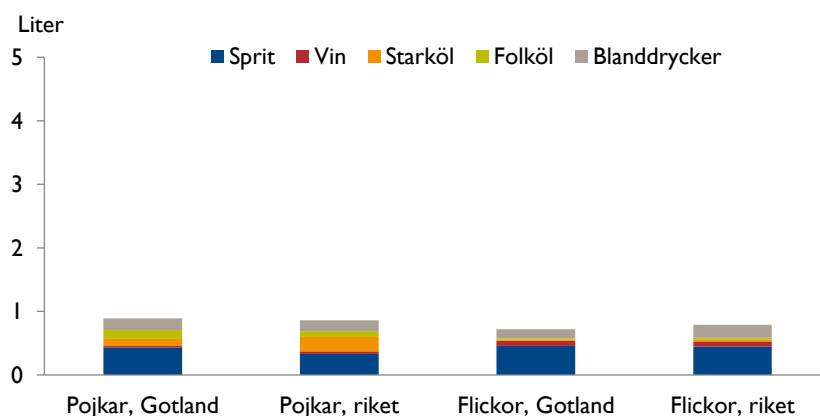

Figur 3. Andelen alkoholkonsumenter i årskurs 9. Procent. 2023.

Årskonsumtion

Ett sammanfattande mått på alkoholkonsumtionens omfattning är årskonsumtionen, vilket avser den totala konsumerade mängden alkohol för det senaste året. Måttet konstrueras utifrån elevernas uppgifter om kvantiteten per dryckestillfälle för varje enskild alkoholdryck (folköl, starköl, blanddrycker (alkoläsk och starkcider), vin samt sprit), som multipliceras med konsumtionsfrekvensen för de olika dryckerna under de senaste 12 månaderna. Det summeras sedan och resultatet uttrycks i ren alkohol (100 %). Liksom andelen alkoholkonsumenter, har årskonsumtionen bland elever i årskurs 9 minskat kraftigt i riket under 2000-talet, även om nedgången avstannat.

I figur 4 presenteras niornas genomsnittliga årskonsumtion i liter ren alkohol uppdelat på typ av dryck. Konsumtionen redovisas fördelad på samtliga elever, alltså även de som inte har druckit alkohol under de senaste 12 månaderna. På Gotland var pojkarnas årskonsumtion högre än flickornas (0,89 liter respektive 0,72 liter). Även i riket var konsumtionen högre bland pojkarna jämfört med flickorna i årskurs 9 (0,87 liter respektive 0,79 liter).

Figur 4. Den beräknade genomsnittliga årskonsumtionen i årskurs 9 av respektive alkoholdryck mätt i liter ren alkohol (100%). 2023.

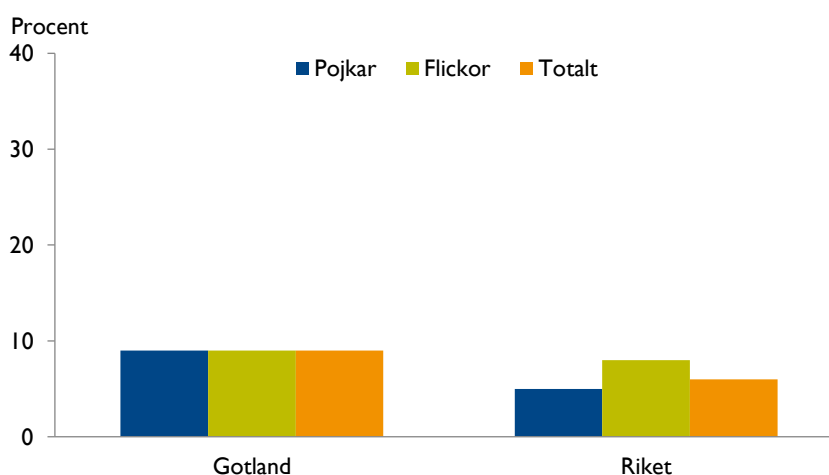
Om årskonsumtionen i stället redovisas fördelat enbart på de som uppgett att de druckit alkohol de senaste 12 månaderna uppgår den genomsnittliga konsumtionsvolymen bland Gotlands elever i årskurs 9 till 2,1 liter för pojkarna och 1,4 liter för flickorna (se tabell 24 i bilaga 3). Motsvarande värden i riket var 2,3 respektive 1,8 liter.

Sett till dryckespreferenser var sprit mest vanligt förekommande, både på Gotland och i riket för respektive kön. De skillnader som kunde ses avseende pojkarna var att de på Gotland drack mer sprit än pojkarna i riket, medan pojkarna i riket drack mer starköl än de på Gotland. Avseende flickorna drack de i riket mer blanddrycker än flickorna på Gotland. Över lag var den största könsskillnaden att pojkarna drack betydligt mer öl och flickorna drack mer vin.

Intensivkonsumtion

Ett sätt att fånga in graden av berusningsdrickande är genom indikatorn intensivkonsumtion. I skolundersökningen definieras detta som att under de senaste 30 dagarna, vid ett och samma tillfälle, ha druckit en alkoholmängd motsvarande minst en helflaska vin (eller fyra burkar starköl, eller fyra burkar blanddrycker, eller sex burkar folköl, eller 25 cl sprit). Dessa exempel motsvarar inte exakt lika stora mängder ren alkohol (100 %), utan syftar till att ringa in en konsumtion av så pass stor alkoholmängd att eleverna förväntas bli påverkade.

I 2012 års formulärrevidering ändrades frågan om intensivkonsumtion i sådan omfattning att resultaten inte kan jämföras med tidigare år (se Raninen & Nyström 2013). Den nya formuleringen med en längre tidsperiod genererar lägre nivåer. Det är viktigt att ha i åtanke vid eventuella jämförelser med tidigare års undersökningar eller andra studier där frågan har en annan utformning. Intensivkonsumtionen bland skolelever i riket har tydligt minskat under 2000-talet. Dock har denna tidigare minskning numera planat ut.

Figur 5. Andelen elever i årskurs 9 som intensivkonsumerat alkohol någon gång i månaden eller oftare. Procent. 2023.

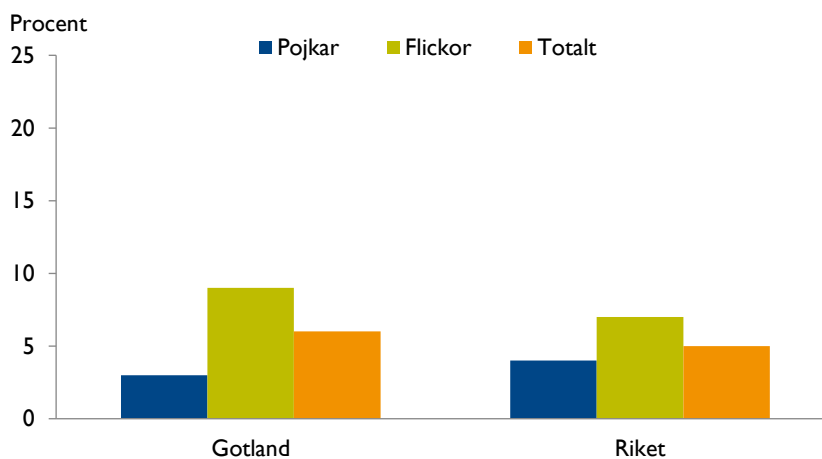
Figur 5, visar att andelen månatliga intensivkonsumenter i årskurs 9 skilde sig lite åt mellan elever på Gotland och i riket (9 respektive 6 procent). Avseende flickor var det inga större skillnader mellan Gotland och riket (9 respektive 8 procent). Mellan pojkar visade det sig en något större skillnad. Bland pojkar på Gotland fanns en större andel månatliga intensivkonsumenter än bland pojkar i riket (9 respektive 6 procent).

Berusningsdebut

Andelen elever som uppgett att de berusat sig vid 13 års ålder eller tidigare är ingen nationell indikator när det mäts bland gymnasieelever utan endast i årskurs 9. Att det är en indikator just i årskurs 9 är dels för att minska risken för minnesfel, dels för att den årskursen täcker en något större andel av generationen, och ger därmed den bästa bilden av tidig debut.

Även denna fråga ändrades vid formulärjusteringen 2012. Trots ändringen kan det ändå konstateras att andelen elever i årskurs 9 med tidig berusningsdebut tydligt sjunkit under 2000-talet. De senaste åren har denna tidigare minskning avtagit och varit någorlunda stabil sedan 2015.

Figur 6 visar att andelen elever i årskurs 9 med tidig berusningsdebut inte skiljer sig nämnvärt mellan Gotland och riket (6 respektive 5 procent). På Gotland var det något vanligare att flickor uppgav en tidig berusningsdebut än pojkar (9 respektive 3 procent). Sett till riket var det inte lika stor könsskillnad (7 respektive 4 procent).

Figur 6. Andelen elever i årskurs 9 som varit berusade vid 13 års ålder eller yngre. Procent. 2023.

Anskaffningssätt

Såväl denna undersökning som flera andra studier har visat att många ungdomar dricker alkohol och att somliga dricker förhållandevis stora volymer. Med beaktande av de åldersrestriktioner som finns i den svenska alkohollagstiftningen ska det inte vara möjligt för dessa ungdomar att själva skaffa alkohol. Det är emellertid ett faktum att det på flera sätt går att få tag på alkohol även för ungdomar i förhållandevis låg ålder.

I CAN:s nationella skolundersökning har elever i flera år fått besvara varifrån alkoholen kom senaste gången de drack. I 2022 års frågeformulär ändrades frågeformuleringen och svarsalternativen blev färre. Nedan presenteras svaren på den uppdaterade frågan, vilken alltså skiljer sig från den i tidigare rapporter som CAN levererat till Region Gotland.

Av tabell 31 i bilaga 3 framgår det vem som försett tonåringarna med alkohol senaste gången de drack. På Gotland var det vanligaste sättet bland elever i årskurs 9 att få tag på alkoholen från kompis, syskon eller partner (20 procent). Näst vanligast var att ha inte vetat vem som tillhandahöll alkoholen (14 procent). Tredje vanligaste sättet att få tag på alkohol var via en person som langar alkohol (8 procent). Dessa alternativ var även vanligast i riket (16, 10, samt 9 procent).

Både skolungdomarna på Gotland och riket i stort uppger att Systembolaget är den i särklass vanligaste ursprungskällan till den alkohol de dricker (26 respektive 23 procent) (tabell 32 i bilaga 3). Detta förhållande har inte förändrats nämnvärt med den nya frågeformuleringen.

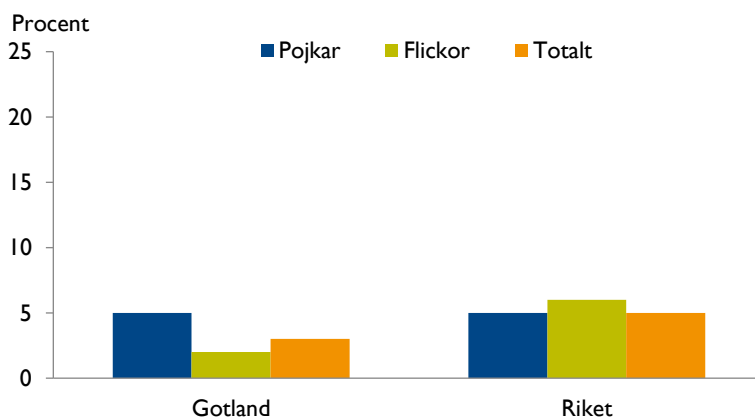
Narkotika

Med narkotika avses i Sverige de preparat som finns upptagna i Läkemedelsverkets föreskrifter om förteckningar över narkotika³. Där förekommer dels sådana medel som är föremål för kontroll enligt internationella överenskommelser (FN:s narkotikakonventioner), dels ett antal medel som enligt svenska bestämmelser ska betraktas som narkotika. Preparaten har olika egenskaper. Gemensamt för dem är att de påverkar centrala nervsystemet. Av det bifogade frågeformuläret framgår hur narkotika exemplifierats i denna undersökning.

För att mäta narkotikaanvändandet är två mått från skolundersökningen identifierade som indikatorer i ANDT-uppföljningen: att ha använt narkotika någon gång, samt att ha använt narkotika under de senaste 12 månaderna (mäts sedan 2007). Under 2000-talet har resultaten gällande narkotikaanvändning bland elever i årskurs 9 fluktuerat utan att någon tydlig förändringsriktning kunnat avläsas.

Skillnaden mellan livstids- och tolv månadersmättet är någorlunda konstant bland elever i årskurs 9. Genom åren har det inte uppmätts någon större skillnad i riket mellan pojkar och flickor vad gäller narkotikaprevalens i årskurs 9. Cannabis är den vanligaste narkotikan bland niondeklassarna.

På Gotland uppgav 5 procent att de använt narkotika någon gång. Vidare var det 3 procent av elever i årskurs 9 på Gotland som uppgav att de använt narkotika under de senaste 12 månaderna (se figur 7). Motsvarande andel för riket var 7 respektive 5 procent. När det kommer till könsskillnaderna var det 5 procent av pojkarna och 2 procent av flickorna på Gotland som rapporterade att de använt narkotika senaste året. Detta skiljer sig lite från användningen i riket där könsskillnaden var marginell mellan pojkarna och flickorna (5 respektive 6 procent).

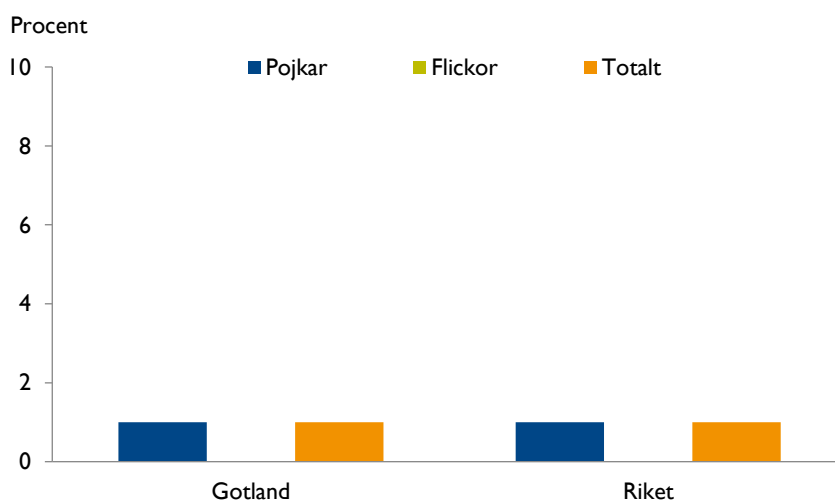
Figur 7. Andelen elever i årskurs 9 som använt narkotika de senaste 12 månaderna. Procent. 2023.

³ <https://www.lakemedelsverket.se/sv/lagar-och-regler> (Datum: 2021-06-22)

Anabola androgena steroider

Vad gäller dopning redovisas här ett av de två prevalensmått från skolundersökningen som identifierats som indikator i ANDT-uppföljningen: Att ha använt anabola androgenasteroider (AAS) under de senaste 12 månaderna (mätts sedan 2012). Årserfarenheten av AAS har legat på 1 procent de senaste tio åren bland elever i årskurs 9 i riket.

Normalt är det alltså ytterst få elever som uppger att de använt AAS och så även i årets undersökning. Det var 1 procent på såväl Gotland som i riket som uppgav årsprevalens av AAS (figur 8). Avseende könsskillnader så var det pojkarna som främst stod för användningen av AAS (1 respektive 0 procent). Då andelarna är mycket låga bör det inte dras alltför stora slutsatser om användningen av AAS i länet.

Figur 8. Andelen elever i årskurs 9 som använt AAS de senaste 12 månaderna. Procent. 2023.

Tobaksanvändning

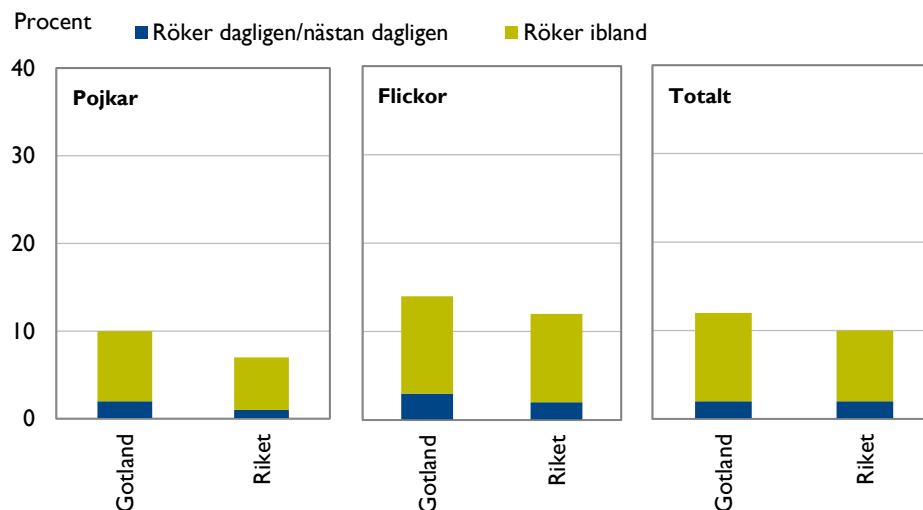
För tobak ingår tre mått som är indikatorer i ANDT-uppföljningen för årskurs 9: Att vara rökare, att vara snusare, samt andel som tobaksdebuterat vid 13 år eller yngre.

Rökare

Som rökare räknas de elever som har uppgett att de har rökt under de senaste 12 månaderna och även svarat att de fortfarande röker. Detta skiljer sig mot perioden före 2012, då det inledande 12-månadersfiltret saknades.

Förändringen med den något snävare definitionen gör att rikets tidsserie över rökare brutits. Sedan 1970-talet har rökningen minskat kraftigt bland elever i årskurs 9. Särskilt stor har nedgången varit under 2010-talet. Minskningen har skett både bland pojkar och flickor.

I figur 9 presenteras andelen rökare bland elever i årskurs 9. På Gotland var det en lägre andel rökare bland pojkarna jämfört med flickorna i länet (10 respektive 14 procent). Motsvarande siffror för riket var 7 procent för pojkarna och 12 procent för flickorna. Vidare var det, såväl på Gotland som i riket, vanligare att röka ibland än att röka dagligen/nästan dagligen.

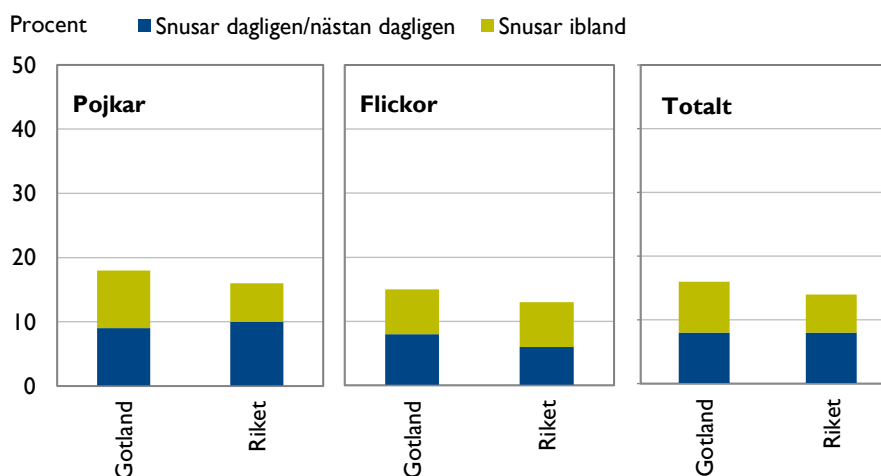

Figur 9. Andelen rökare i årskurs 9, inklusive hur stor andel som röker dagligen/nästan dagligen. Procent. 2023.

Snusare

Även begreppet snusare omdefinierades i enlighet med att ANDT-uppföljningsindikatorerna infördes. Den nya definitionen följer samma mönster som för rökare, det vill säga att endast de som svarat att de snusat under de senaste 12 månaderna och fortfarande snusar räknas in. Liksom för rökningen ledde förändringen till tidsseriebrott. Det kan ändå noteras att snusningen minskade något under 2000-talet. Dock planade minskningen ut vid 2012 och sedan 2017 har det skett en relativt kraftig uppgång.

I figur 10 redovisas andelen elever i årskurs 9 som snusar. På Gotland klassificerades 18 procent av pojkarna och 15 procent av flickorna som snusare. I riket var motsvarande andelar 16 respektive 13 procent. Bland pojkarna på Gotland var det lika vanligt förekommande att snusa frekvent som sporadiskt (9 procent). Motsvarande andel för flickorna på Gotland var 8 respektive 7 procent. Bland pojkarna i riket var det dock en lite större andel som uppgav att de snusar frekvent jämfört med de pojkarna som svarat att de snusar sporadiskt (10 respektive 6 procent). Vidare var det ungefär lika vanligt för flickorna i riket att snusa frekvent som att snusa sporadiskt (6 respektive 7 procent).

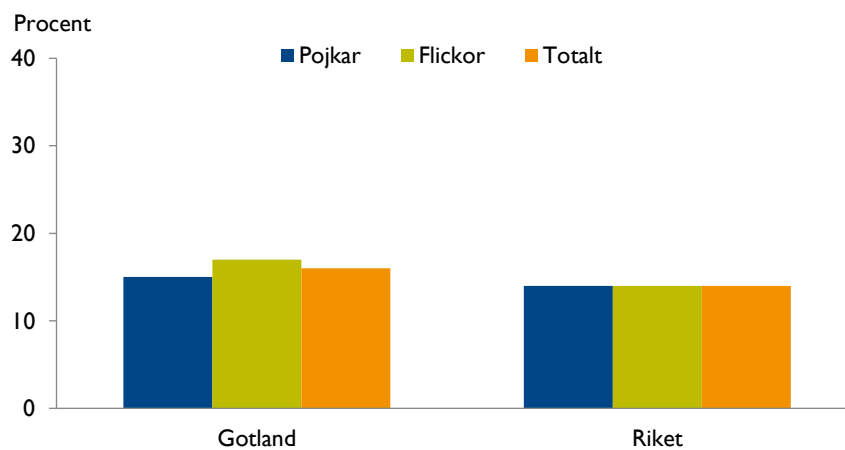
Figur 10. Andelen snusare i årskurs 9, inklusive hur stor andel som snusar dagligen/nästan dagligen. Procent. 2023.

Tobaksdebut

Även niornas debutålder för tobaksanvändning med cigaretter eller snus bevakas i ANDTS-strategin. Tobaksdebut före fjorton års ålder avseende cigaretter visade på en minskning under 2000-talet, dock bara fram till år 2017 då nedgången avstannade. Avseende snus sågs även här en nedgång från 2010 då frågan infördes fram till år 2017. Därefter har det skett en statistiskt signifikant ökning av tidig snusdebut. Det bör observeras att även tobaksfritt men nikotinhaltigt snus (så kallat vitt snus) även kan ingå i snuskategorin, efter introduktionen 2016.

Av figur 11 framgår andelen elever i årskurs 9 med tidig tobaksdebut (snus eller cigaretter). Resultaten visar att 16 procent av elever i årskurs 9 på Gotland hade använt tobak (inklusive vitt snus) vid 13 års ålder eller tidigare, vilket var av något högre nivå jämfört med riket (14 procent). Det var aningen vanligare med tidig tobaksdebut bland flickorna jämfört med pojkarna på Gotland (17 respektive 15 procent). I riket var det lika vanligt för flickorna som för pojkarna med tidig tobaksdebut (14 procent).

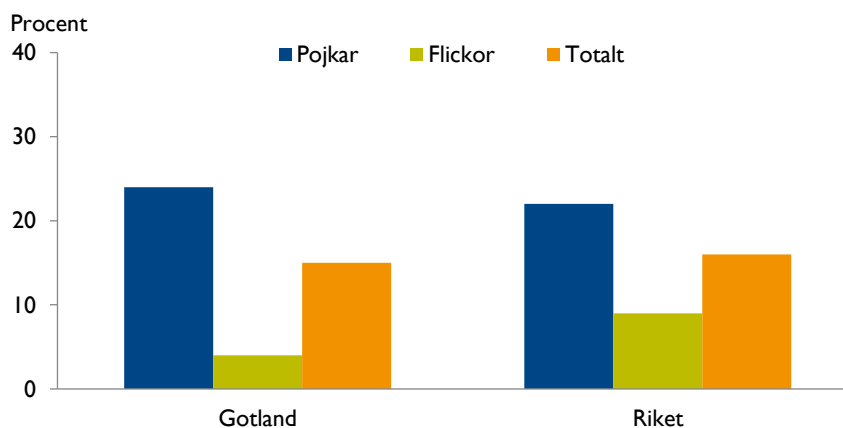

Figur 11. Andelen elever i årskurs 9 som tobaksdebuterat vid 13 års ålder eller yngre. Procent. 2023.

Spel om pengar

Spel om pengar innefattar lotteri, vadhållning, kombinationsspel och pyramidspel, vilka kan spelas både fysiskt och online. Då det finns en risk att spel om pengar kan leda till sociala och hälsomässiga konsekvenser utgör det en folkhälsofråga, och inkluderades därför i ANDTS-strategin för 2022–2025 (Socialdepartementet, 2022). Generellt sjönk andelen som spelat om pengar under de senaste 12 månaderna mellan 2012 och 2019. Dock har det därefter skett en ökning både bland pojkarna och flickorna i årskurs 9.

På Gotland uppgav 15 procent av elever i årskurs 9 att de har spelat om pengar under de senaste 12 månaderna, se figur 12. En markant skillnad syns mellan pojkarna och flickorna (24 respektive 4 procent). I riket uppgav 16 procent av elever i årskurs 9 att de spelat om pengar de senaste 12 månaderna. Vidare syns även i riket en distinktion mellan pojkarna och flickorna (22 respektive 9 procent).

Figur 12. Andelen elever i årskurs 9 som har spelat om pengar de senaste 12 månaderna. Procent. 2023.

3-CMC

3-CMC, även kallat kristall, klofedron eller synt är en syntetisk narkotika som år 2019 klassades som olaglig i Sverige (SFS 1992:1554). I helt ren form ser 3-CMC ut som ett vitt finfördelat pulver eller små vita kristaller. 3-CMC finns även som tabletter eller kapslar, samt som vätska. Denna relativt nya narkotika tillhör gruppen syntetiska katinoner vars effekter påminner om amfetamin. Vanliga negativa hälsoeffekter som påvisats vid intag av syntetiska katinoner är takykardi (onormalt hög hjärtfrekvens), högt blodtryck, kramper, paranoia, hallucinationer och aggressivitet (EMCDDA 2022).

I 2023 års nationella skolundersökning inkluderades svarsalternativet ”3-CMC (kristall/klofedron/synt)” till frågan som berör huruvida eleven någon gång använt NPS (ny psykoaktiv substans, även kallat RC-drog, nätdrog, designerdrog mm.).

På Gotland var det knappt en halv procent (0,3) av elever i årskurs 9 som använt 3-CMC, (se tabell 44 i bilaga 3). Sett till pojkar och flickor på Gotland var ungefär lika vanligt att ha använt det bland pojkarna som flickorna (0,5 respektive 0,6 procent). Motsvarande andel i riket var 0,4 procent. Även här var könsskillnaderna praktiskt taget obefintliga (0,3 procent bland pojkarna och 0,5 procent bland flickorna).

Om undersökningen och rapporten

Undersökningens genomförande

Undersökningen på Gotland genomfördes som en totalundersökning av samtliga klasser i årskurs 9. Alla grundskolor med elever i årskurs 9 på Gotland erbjöds att delta i 2023 års datainsamling. Undersökningsmaterialet tillgängliggjordes skolorna under vecka 9 och datainsamlingen pågick under veckorna 10–17 (6 mars–28 april).

Eleverna fick besvara en webenkät och försågs med instruktioner samt inloggningskoder till denna. Innan materialet postades till skolorna informerades rektorerna om undersökningen. Enligt CAN:s instruktioner fungerar lärarna som undersökningsledare och enkäterna besvaras i klassrummen vid liknande förhållanden som vid ett prov. När enkäten är besvarad skickar eleven in enkäten digitalt. Det är frivilligt att delta. Om en elev inte vill medverka skickar hen in den digitala enkäten utan att ha fyllt i den. Eleverna informeras om att svaren endast används för statistiska bearbetningar och att inga resultat från enskilda klasser redovisas.

Läraren ombeds att inte gå omkring i klassrummet under genomförandet samt att fylla i en klassrapport, där bland annat antal frånvarande elever noteras. För mer information om skolundersökningarnas genomförande, se *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013).

Frågeformulär och data

Frågeformuläret (bilaga 1) som elever på Gotland besvarade var identiskt med det som användes i riksundersökningen.

En datafil medföljer rapporten. I denna ingår samtliga enkätfrågor samt skolenhetsnamn när så är möjligt. För att skydda elevernas anonymitet lämnar CAN inte ut data med någon variabel som hjälper till att identifiera skolor med färre än 40 inskrivna elever per kön och årskurs. Datafilen är strukturerad så att de variabler som redovisar bakgrundsinformation på skolnivå och liknande kommer först. Därefter kommer samtliga frågor i den ordning de ställts i formuläret och slutligen följer variabler som konstruerats i efterhand. Medföljande bilaga 3 beskriver variablernas etiketter ("Variabeletiketter 2023").

Tillförlitlighet

I olika frågeundersökningar riktade till den vuxna befolkningen har det visat sig att det kan finnas en ovilja bland respondenterna att redovisa känsliga förhållanden samt att de, medvetet eller omedvetet, tenderar att underskatta sin konsumtion av till exempel alkohol och tobak. Att liknande tendenser kan förekomma bland ungdomar är troligt. Det kan således inte uteslutas att somliga elever i denna undersökning rapporterat en för låg konsumtion av olika substanser (så kallad underrapportering). I synnerhet kan detta gälla olagliga och känsligare beteenden. Även motsatsen kan förekomma, det vill säga att respondenterna uppger en för hög konsumtion (så kallad överrapportering) (Johnson 2014).

För att minska risken för att elever inte svarar sanningsenligt, ska en lärare vara närvarande, men inte gå omkring i klassrummet. Läraren ska bland annat motverka störande moment och se till att undersökningen i övrigt utförs enligt CAN:s instruktioner. Anonymiteten är mycket viktig för att svaren ska vara sanningsenliga. Lärarna ska se till att eleverna sitter så att de inte kan se varandras skärmar och det framhålls i instruktionerna att elevernas svar inte kan spåras och att klassredovisningar inte görs. När datamaterialet bearbetas genomförs kontroller för att hitta uppenbart undermåligt eller oseriöst besvarade enkäter.

Trots dessa rutiner går det inte att helt utesluta att några elever svarat oseriöst, men åtgärder har alltså vidtagits för att så långt som möjligt hantera denna typ av problem.

Bortfall

Ett problem i samband med surveyundersökningar utgörs av bortfallet, det vill säga personer som skulle ha besvarat formuläret men som av olika skäl inte gjorde det. Ett omfattande bortfall kan ha betydelse för de insamlade resultatens giltighet och måste därmed alltid beaktas när resultaten tolkas. I skolundersökningar finns två huvudtyper av bortfall. Den ena utgörs av elever vars klasser inte deltagit i undersökningen (så kallat klassbortfall) och den andra av elever som var frånvarande i samband med datainsamlingen eller av andra anledningar inte ingår i databearbetningen (så kallat elevbortfall).

I tabell A visas en översikt av klassbortfallet och elevbortfallet, samt antalet elever som ligger till grund för resultatredovisningen. På Gotland var klassbortfallet 11 procent i årskurs 9. I riksundersökningen uppgick det till 20 procent. Bland elever i årskurs 9 på Gotland uppgick elevbortfallet till 24 procent. Motsvarande andel för riket var 22 procent. Antalet formulär som låg till grund för analyserna på Gotland var 385. Motsvarande antal i riket var 5 181.

Tabell A. Antal elever i resultatredovisningen respektive klass- och elevbortfall i procent. Gotland och i Riket. Årskurs 9. 2023.

	Antal elever i resultatredovisningen			Klassbortfall	Elevbortfall ^{b)}
	Pojkar	Flickor	Alla ^{a)}	(%)	(%)
Gotland	197	180	385	11	24
Riket	2 559	2 477	5 181	20	22

a) Inklusive elever som angett "annan könsidentitet" eller ej besvarat frågan.

b) Frånvarande elever i de medverkande klasserna samt närvarande elever som avstått från att delta.

Klassbortfallet beskrivs mer ingående i tabell B. På Gotland var det 3 klasser i årskurs 9 som inte alls medverkade i undersökningen, vilket motsvarade ett klassbortfall på 11 procent. För riket var klassbortfallet 68 till antalet, vilket motsvarar 20 procent.

Tabell B. Antal klasser i urvalet och antal klasser som ej deltagit. Klassbortfall i procent. Gotland och Riket. 2023.

Årskurs 9	Gotland	Riket
Antal klasser i urvalet (exkl. felaktiga skolor)	28	348
Antal klasser som ej deltagit	3	68
Klassbortfall, totalt	11%	20%

Elevbortfallet redovisas mer detaljerat i tabell C. I detta bortfall ingår frånvarande elever och närvarande elever som avstått från att delta.

Frånvaro vid undersökningstillfället utgjorde hela elevbortfallet på Gotland (24 procent) eftersom det inte var någon elev i årskurs 9 på Gotland som aktivt avstod från att delta i undersökningen. I riket var andelen frånvarande elever 22 procent och det var 3 elever som aktivt avstod från att delta i undersökningen. Utöver detta framgår även i tabell C andelen enkäter som har filterats bort på grund av undermåliga eller oseriösa svar. På både Gotland och i riket uppgick andelen bortfilterade enkäter till 1 procent. För riket är detta den vanliga nivån avseende bortfilterade elever.

Tabell C. Elever i undersökningen och totalt elevbortfall ^{a)}. Antal och procent. Gotland och Riket. 2023.

Årskurs 9	Gotland		Riket	
	Antal	Andel (%)	Antal	Andel (%)
Elever i urvalet	595	-	8 672	-
Elever i deltagande klasser ^{b)}	516	-	6 715	-
Elever i resultatredovisningen	385	-	5 181	-
Frånvarande elever	124	24	1 459	22
Elever som aktivt avstått från att delta	0	0	3	0
Elevbortfall, totalt	124	24	1 462	22
Bortfiltrerade enkäter	7	1	72	1

a) I elevbortfallet ingår frånvarande elever samt närvarande elever som avstått från att delta.

b) Antal elever i deltagande klasser består av inkomna enkäter samt lärarnas rapportering av frånvarande elever. Informationen om frånvarande elever rapporteras ibland inte in av lärare, därför har dessa räknats upp för att motsvara antal deltagande klasser.

I anslutning till 1993 års nationella undersökning genomfördes en särskild studie i årskurs 9 i Stockholms skolor. Då utfördes även en uppföljning av bortfallet (som då var ca 10 %) genom att de elever som var frånvarande vid undersökningstillfället fick besvara formuläret när de återvände till skolan. Som väntat redovisade elever i bortfallsuppföljningen en mer omfattande konsumtion av alkohol, narkotika och tobak än i det ursprungliga undersökningsmaterialet. De ursprungliga undersökningsresultaten påverkades emellertid inte med mer än enstaka procentenheter vid inkludering av de senare inhämtade uppgifterna (Andersson & Hibell 1993). Även om det var många år sedan denna bortfallsstudie genomfördes antas samma förhållanden på det stora hela råda även idag.

Av tabell D framgår om frånvaron var giltig eller ej, vilket rapporteras in av lärarna i den medföljande klassrapporten. Den mest förekommande typen var giltig frånvaro, såväl på Gotland som i riksundersökningen (19 respektive 16 procent). Ogiltig frånvaro låg på samma nivå i respektive undersökning (5 procent).

Tabell D. Elevfrånvaro rapporterad av lärarna. Procent. Gotland och Riket. 2023.

Årskurs 9	Gotland	Riket
	Andel (%)	Andel (%)
Giltig frånvaro (inkl. sjukdom)	19	16
Ogiltig frånvaro	5	5
Frånvaro, totalt	24	22

Kontroll och justering av data

Innan resultatanalyserna påbörjas exkluderas de formulär som bedöms vara uppenbart skämtsamt, överdrivet eller otillräckligt ifyllda. Exkluderingen görs med fasta kriterier via fem förprogrammerade datafilter (se bilaga 1 för frågeformuleringar):

Filter 0: Ej svarat på någon fråga i enkäten.

Filter 1: Ej svarat på 5 eller fler av 9 centrala frågor.

Filter 2: Svarat ”Ja” på alla narkotiska preparat.

Filter 3: Svarat ”två gånger eller mer” på 16 eller fler av 18 frågor gällande problem i samband med att en druckit alkohol.

Filter 4: Angett en total alkoholkonsumtion överstigande 100 liter ren alkohol senaste 12 månaderna.

Alla enkäter som uppfyllde något av de ovanstående villkoren filtrerades bort ur det slutgiltiga datamaterial som ligger till grund för resultatredovisningen. Utöver detta sänktes årsalkoholkonsumtionen till 50 liter ren alkohol för de elever som nådde en totalalkoholkonsumtion om 51–100 liter för de senaste 12 månaderna. För motivering och utförligare beskrivning av detta, se *Så görs CAN:s skolundersökning* (Gripe 2013).

Allmänna kommentarer till tolkningen av resultaten

För att underlätta tolkningen av resultaten ges här några generella metodologiska kommentarer och förklaringar. Ett viktigt påpekande är att enskilda siffror snarast bör betraktas som en storleksordning på konsumtionen av en viss substans, än som ett exakt mått på det verkliga beteendet. Det talar för att det är mer meningsfullt att till exempel jämföra olika grupper med varandra, eller utveckling över tid, än att dra alltför kategoriska slutsatser utifrån en enskild siffra. Vid jämförelser mellan Gotland och riket är det också viktigt att beakta att små differenser oftast inte är signifikanta. Därför bör man inte dra alltför långtgående slutsatser av mindre skillnader.

Resultaten presenteras genomgående i procent, förutom när det gäller total årskonsumtion av alkohol, då liter i stället anges som enhet. I normalfallet beräknas procenttalen på det totala materialet och i dessa fall redovisas inte bastalen (det vill säga antal elever som ingår i underlaget för procentberäkningarna – se tabell A). När beräkningarna endast avser en begränsad del av elever (som till exempel andel rökare som vill sluta röka) anges bastalet i tabellen efter bokstaven n. Totalvärdena innefattar flickor och pojkar samt individer som har uppgett annan eller ingen könstillhörighet. I de fall

bastalen understiger CAN:s metodologiska och etiska gräns om 50 individer utgår tabellen och inga tillhörande uppgifter redovisas.

Antalet formulär som ligger till grund för analyserna på Gotland är 385.

Det bör påpekas att resultaten blir mera osäkra vid redovisningar på mindre grupper. Enstaka elever kan då påverka resultaten märkbart. Eftersom resultaten för "alla" innefattar även de som inte angett könstillhörighet, kan det för vissa frågor göra att totalen inte alltid verkar logisk i relation till resultaten för pojkar respektive flickor.

I enkäten finns ett antal frågor gällande erfarenhet av olika substanser som är konstruerade enligt exemplet nedan.

15 Har du någon gång druckit alkohol?

Räkna inte med drycker under 2,8 % t.ex. lättöl eller svag cider. Markera med ett eller flera kryss.

- A Nej
- B Ja, under de senaste 30 dagarna
- C Ja, under de senaste 12 månaderna
- D Ja, för mer än 12 månader sedan

Denna typ av frågor ger tre prevalensmått. Frågorna kodas och döps på ett enhetligt sätt enligt följande (med ovanstående alkoholfråga som exempel):

Livstidsprevalens (AlkLTP): Innefattar de som valt något av svarsalternativen B–D.

12-månadersprevalens (AlkLYP): Innefattar de som valt något av svarsalternativen B–C.

30-dagarsprevalens (AlkLMP): Innefattar de som valt svarsalternativet B.

Tabellerna i bilagorna är siffrumrerade och följer i princip den ordning som frågorna ställts i enkäten. I tabellerna redovisas samtliga elever som skulle ha besvarat respektive fråga. Detta innebär att andelen som lämnat frågan obesvarad redovisas som "Ej svar". Med andra ord ingår alltså det interna svarsbortfallet i beräkningarna. I de fall då eleven enligt enkätinstruktionerna ska hoppa över frågan redovisas detta som "Ska ej besvara frågan".

I tabellbilagorna återges resultaten avrundade till hela procentenheter. På grund av avrundningseffekter kan det därför förekomma att andelarna i vissa tabeller inte summerar till 100. Procenttal avrundat till 0 innebär att svarsalternativet har angetts av färre än 0,5 procent.

Referenser

Andersson B & Hibell B (1993). *Skolelevers drogvapor 1993*. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

EMCDDA (2022). Risk assessment report on the new psychoactive substance 1-(3-chlorophenyl)-2-(methylamino)propan-1-one (3-chloromethcathinone, 3-CMC) in accordance with Article 5c of Regulation (EC) No 1920/2006 (as amended). Risk Assessments, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

Gripe I (2013). *Så görs CAN:s skolundersökning. En genomgång av praktiskt genomförande och metodologi*. Rapport 135. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Johnson T. P. (2014). *Sources of Error in Substance Use Prevalence Surveys*. Int Sch Res Notices 2014: 2014: 923290.

Proposition 2020/21:132. En förnyad strategi för politiken avseende alkohol, narkotika, dopning, tobak och nikotin samt spel om pengar 2021–2025.

Raninen J & Nyström S (2013). *Reviderad enkät 2012. En analys av resultatskillnader*. Rapport 134. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

SFS 1992:1554. *Förordning om kontroll av narkotika*. Svensk författningssamling. Stockholm: Socialdepartementet.

Socialdepartementet (2013). Uppföljning av regeringens alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobaksstrategi: förslag på indikatorer avseende de prioriterade målen i strategin. Rapport 2. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialdepartementet (2016). *En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken 2016–2020*. Regeringens skrivelse 2015/16:86. Stockholm: Regeringskansliet.

Socialdepartementet (2022). En samlad strategi för alkohol-, narkotika-, dopnings- och tobakspolitiken samt spel om pengar 2022–2025. Regeringens skrivelse 2021/22:213. Stockholm: Regeringskansliet.

Zetterqvist M (red.) (2022). *CAN:s nationella skolundersökning 2022*. Rapport 215. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

C.A.N

CAN – Nationellt kompetenscentrum inom ANDTS (alkohol, narkotika, dopning, tobak och spel). Vårt fokus är undersökningar, forskning och kommunikation. Vi genomför även lokala och regionala undersökningar och kartläggningar på uppdrag av kommuner och län.

CAN är en unik aktör med en fot i civilsamhället och en i det offentliga. Styrelsen utses till hälften av regeringen och till hälften av de cirka 50 medlemsorganisationerna vid årsmötet. CAN står för Centraförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

Läs mer om oss på www.can.se

